

“ХЕРСОНСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ“ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-х рр. XIX ст. ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Сучасний суспільно-політичний розвиток людства свідчить про поширення впливу релігійного чинника на політичне життя суспільства. У зв'язку з цим цілком закономірним є зростання інтересу дослідників до церковної періодики, в тому числі і до єпархіальної преси, що виходила у другій половині XIX ст. [1; 2; 3]. Церковна періодика упевнено влилася в систему преси регіонів Російської імперії на початку 60-х рр. XIX ст., коли кожна єпархія як церковно-адміністративний округ одержала можливість видавати “Єпархіяльные ведомости”. У той же час, слід зазначити, що одне з перших єпархіальних періодичних видань - “Херсонские епархіяльные ведомости” до цього часу вивчено ще недостатньо. Метою статті є аналіз джерельної цінності “Херсонских епархіяльных ведомостей” початкового періоду їх видання.

Ідея заснування єпархіального друкованого органу належала архієпископу Херсонському і Таврійському Інокентію (Борисову). Ще в 1853 р. він розробив план видання в Одесі “Єпархіяльных ведомостей” і склав їхню програму. Але Кримська війна не дозволила реалізувати ці задуми. Знову з клопотанням про заснування єпархіальної преси в центральні установи в 1859 р. звернувся архієпископ Херсонський і Таврійський Димитрій (Муретов), що зайняв цей пост після смерті Інокентія. Він підкреслював, що “по цивільній частині, як відомо, давно заведене видання місцевих “Губернских ведомостей”, і досвід показав, що справа ця корисна в різних відносинах”. Далі він обґрунтував необхідність єпархіального органу наступними обставинами: “Взагалі існування єпархіальних ведомостей не мало може служити до поживавлення усього єпархіального управління, зближення його зі своєю паствою, до заохочення підвідомчого духовенства через обнародування похвальних дій ревних до служіння свого осіб” [4].

За основу була взята програма, складена ще архієпископом Інокентієм [5]. Думка про необхідність заснування “Єпархіяльных ведомостей” була підтримана урядом, і в 1860 р. газета стала виходити в Ярославлі (з 16 квітня), а потім в Херсоні. Пізніше ці газети стали видаватися і в інших єпархіях країни, в тому числі на території України з 1861 р. почали виходити “Киевские” і “Черниговские епархіяльные ведомости”, з 1862 р. - “Подольские” тощо. В 90-і роки ХЕХ ст. в країні вже виходило 57 видань такого типу. Більшість “Єпархіяльных ведомостей” видавалися два рази на місяць, деякі - щотижня. Ці органи церковної преси знаходилися під жорстким контролем духовної цензури.

“Херсонские епархіяльные ведомости” почали виходити в Одесі з 1 липня 1860 р. два рази на місяць у вигляді брошури від 3 до 5 листів середнього формату. Підписна ціна на рік становила 5 крб. Аналогічно з “Губернскими ведомостями” вони склалися з офіційної і неофіційної частини. В офіційній частині друкувалися маніфести і накази по духовному відомству, укази Святейшого Синоду, розпорядження єпархіального начальства, звістки про призначення і звільнення осіб по консисторії тощо. Зміст офіційної частини є цінним джерелом для вивчення адміністративного устрою православної церкви у Росії.

У неофіційній частині, яка в “Херсонских епархіяльных ведомостях” іменувалася “Приложения”, вмішувалися вказівки і рекомендації священнослужителям, повчання і бесіди, відомості із життя єпархії, уривки з творів духовних письменників, запрошення до участі в благодійності. Безперечний інтерес мають дані, що публікувалися в цьому розділі про адміністративні установи православної церкви, заснування монастирів, біографії церковних діячів. У перші роки видання “Херсонские епархіяльные ведомости” містили в собі і третій розділ “Відповіді редакції на листи і статті”, але незабаром у зв'язку з

відсутністю матеріалу він був закритий, що свідчить про слабкий зворотній зв'язок редакції з читачами.

Першим редактором “Херсонских епархиальных ведомостей” став протоієрей І. М. Знаменський, що очолював видання з 1860 р. по 1869 р. Абсолютну більшість співпрацівників “Ведомостей” складало духовенство. Автором публікацій з історії раннього християнства був протоієрей Софоній. Активним співробітником “Херсонсюїх епархиальных ведомостей” став протоієрей О. Г. Лебедінцев, що вміщував на їх сторінках не тільки церковно-історичні, але й археологічні статті. Постійні духовні бесіди з читачами вели священники М. Перепеліцин, М. Павловський, С. Серафимов, М. Чемена та інші. Крім духовенства свої статті і матеріали на сторінках “Ведомостей” вміщували деякі світські особи.

Вже в неофіційній частині першого номера “Херсонских епархиальных ведомостей” була опублікована ґрунтовна історична довідка про Херсонську єпархію, засновану в 1837 р., в яку територіально входили Херсонська і Таврійська губернії. За даними “Ведомостей”, у 1860 р. православне населення цих двох губерній становило 1122355 чоловік, включаючи греків, болгар, молдаван. У єпархії діяло 5 монастирів і 624 церкви. 2036 чол. входили до складу білого духовенства єпархії, 180 чол. - до чорного (чернечого) духовенства [6].

З перших номерів видання особлива увага “Херсонских епархиальных ведомостей” була прикута до постаті архієпископа Інокентія. Редакція присвятила опису окремих епізодів його життя і діяльності четверту частину своїх публікацій за період, що досліджується. Помітне місце на сторінках органу церковної преси зайняла публікація листування архієпископа Інокентія з відомим православним теологом і одеським благодійником О. С. Стурдзою, що була передана в редакцію останнім [7].

Матеріали “Херсонских епархиальных ведомостей” можуть також служити джерелом для вивчення ряду соціально-економічних і суспільно-політичних питань, що підіймалися в пресі в епоху реформ 60-х рр. XIX ст. Важливою проблемою, уперше озвученою гласно на сторінках духовної преси Російської імперії на початку 60-х рр. ХГХ ст., стала проблема матеріального становища духовенства. Про це у весь голос заговорили і “Херсонские епархиальные ведомости”. У квітневому номері за 1862 рік була опублікована редакційна стаття “Дещо про духовні журнали”. У ній, аналізуючи органи преси православної церкви, що виходили в країні, автор відмічав: “Нинішня дґховно-журнальна література, з часу свого, як то кажуть, пробудження, стала, дякувати їй, звертати серйозну увагу на різні сторони побуту, на різні відносини нашого білого, переважно сільського духовенства” [8]. Особливо цінним автор вважав те, що все частіше у пресі обговорюється питання “про необхідність поліпшити побут нашого духовенства в матеріальному відношенні” [9]. На сторінках “Херсонских епархиальных ведомостей” обговорювалися проекти матеріального забезпечення духовенства, що зводилися в основному до впровадження додаткових податків на населення, призначених для утримування священнослужителів [10]. “Херсонские епархиальные ведомости” вважали цілком природним, “що питання догматичні та історичні, так звичайні в духовній літературі колишніх років, в цей час стали часто поступатися місцем питанням про зовнішнє становище духовенства, про поліпшення його побуту, про перетворення духовних училищ тощо” [11].

До обговорення цієї проблеми “Херсонские епархиальные ведомости” просили підключитися світську регіональну пресу. Це звернення знайшло відгук в офіційних виданнях. “Екатеринославские губернские ведомости” в лютому 1865 р. опублікували пропозицію членів катеринославської губернської присутності, яка свідчила: “утримання православного духовенства в містах віднести на рахунок міських жителів цього сповідання, зробивши розкладку на нерухоме майно оних в такому розмірі, який був би достатній для виробництва щорічного грошового окладу штатним священникам” [12].

Однак ряд учасників обговорення висловилися проти нового оподаткування, враховуючи, що православне населення і так обкладено численними податками “на утримання поліції, пожежної команди, підводи, наймання будівель для військових

приміщень” та іншими. У зв'язку з цим редакція запропонувала читачам продовжити обговорення проблеми на сторінках газети. Незабаром пішли пропозиції від читачів. Зокрема, 17 квітня в “Екатеринославских губернских ведомостях” була вміщена стаття Д. Своєхотова “Думка про поліпшення побуту православного духовенства”. На переконання автора, продовжувати жити “милістю” духовенство далі не може, однак він висловився проти додаткового податку на православних. Д. Своєхотов вважав більш прийнятним шлях скорочення священнослужителів у парафіях і тому пропонував, “наслідуючи приклад Москви та інших населених міст імперії, просити дозволу начальства призначити в парафії замість 3-х священників і 2 причтів, по одному священнику і причту” [13].

На ці публікації в пресі незабаром звернув увагу обер-прокурор Синоду. “З приводу збудженого нині питання про матеріальне забезпечення і про цивільні права білого духовенства, почали з'являтися у світських періодичних виданнях статті, присвячені обговоренню цього важливого предмета”, - писав він. Не заперечуючи користі, “яку може принести добросовісне вивчення становища духовенства, вказівка на його потреби і пошук коштів до поліпшення його долі”, обер-прокурор вважав, що обговорення цих питань повинно йти стримано. “Але, коли такого роду статті, виходячи поза межі поміркованості, служать поширенню принципів і думок, противних вченню церкви та ієрархічному благочинству, тоді вплив їх робить послугу помилкам, потураючи пристрастям, може мати найзгубніші наслідки”, - стверджував він [14]. З думкою обер-прокурора в основному погодилися цензурні органи, і поступово ця тема зникла зі сторінок преси.

Неможливо без ретельного аналізу матеріалів єпархіальної преси вивчення проблеми участі російської православної церкви в розвитку піклування та благодійності. Помітне місце ця тема зайняла і в “Херсонских єпархиальных ведомостях”. Зокрема, в них був опублікований “Проект статуту виховного закладу при одеському жіночому Архангело-Михайлівському монастирі” [15]. Пізніше видання неодноразово вміщувало матеріали про виховання в цьому закладі дівчинок-сиріт духовного звання. Діти з 7 років вивчали тут російську і церковнослов'янську писемність, арифметику, малювання, історію, географію. У 17 років дівчата діставали право вибрати свою подальшу долю.

Редакція неодноразово зверталася до історії становлення національних благодійних товариств, зокрема, до діяльності Одеського болгарського настоятельства [16]. Воно спочатку замишлялось як училищне настоятельство, яке мало за мету контролювати отримання освіти болгарською молоддю в Росії, але в кінці 50-х рр. XIX ст. товариство значно розширило сферу своєї діяльності. Його фундатори М. Х. Палаузов, С. Д. Тошкович, М. М. Тошков та інші спільно з архієпископом Інокентієм склали проект статуту благодійного товариства, завданням якого стало надання допомоги болгарському народу, що боровся проти турецького володарювання, і співвітчизникам, які проживали тимчасово або постійно на території Російської імперії. Документ був істотно перероблений в Міністерстві іноземних справ, а потім схвалений Синодом, від імені якого настоятельство отримало “Тимчасову інструкцію” (своєрідний статут). У повній назві організації - “Настоятельство одеських болгар, які збирають пожертви по імперії для бідних болгарських православних церков і училищ” - знайшли відображення основні цілі та завдання товариства.

Одним з напрямків діяльності благодійного товариства був збір грошових пожертв, цінних речей, книг для населення Болгарії. Все це відправлялось у російську місію в Константинополі, російське представництво у Варні та інших містах. Важливе місце в діяльності товариства посідала підготовка в Росії вчителів для болгарських шкіл. Частина коштів виділялася на навчання болгарських юнаків в Одеській духовній семінарії. Одеське болгарське настоятельство стало певною мірою посередником між російською і болгарською православною церквою. Тому увага до нього з боку “Херсонских єпархиальных ведомостей” була цілком закономірною.

“Ведомости” знайшли своєрідне рішення для висвітлення на своїх шпальтах теми

Кримської війни. Зокрема, в “Херсонских епархиальных ведомостях” були опубліковані “Спогади про К. О. Хитрово”. У них священник М. Неводчиков детально розповів читачам про долю К. Хитрово, яка з 1852 р. була настоятелькою общини сестер милосердя Одеської богодільні сердобільних сестер, заснованої О. С. Стурдзою на кошти, які заповідала на це його сестра Р. С. Едлінг. У роки Кримської війни К. Хитрово, очоливши Крестовоздвиженську общину сестер милосердя, брала активну участь в обороні Севастополя. Вона стала однією з медичних сестер, які, не жаліючи себе, спасали життя пораненим. К.Хитрово померла в Севастополі від важкої хвороби, до кінця виконавши свій обов’язок [17].

Ряд публікацій “Херсонских епархиальных ведомостей” було присвячено проблемам розвитку освіти та ролі церкви в її поширенні. Значну увагу епархіальна преса приділяла розвитку початкової освіти. Справі поширення письменності в народі служили недільні школи, що засновувалися в Росії з кінця 50-х рр. XIX ст. з ініціативи демократично налаштованої молоді. Відкриття недільних шкіл редакція “Херсонских епархиальных ведомостей” розцінювала як “добрий і гарячий порив благородних сердець до народної просвіти” [18]. У кінці 1860 р. “Епархиальные ведомости” із задоволенням констатували, що в Херсонській і Таврійській губерніях “успіх недільних шкіл зростає постійно” [19]. Видання систематично повідомляло про відкриття нових недільних шкіл і знайомило читачів з досвідом викладання в них. Незважаючи на те, що чаша ваги громадської думки беззастережно схилилась на користь подальшого розширення мережі недільних шкіл, їх вік виявився недовгим, в умовах політичної кризи опозиційно настроєна молодь стала широко використовувати недільні школи з метою пропаганди своїх переконань; в 1862 р. за розпорядженням уряду всі 284 недільні школи, що діяли в Російській імперії, були закриті.

Редакція “Херсонских епархиальных ведомостей” на початковому етапі видання також вважала за доцільне публікувати “статті історичні про становище духовенства в стародавній церкві або описи сучасного стану духовенства в інших країнах” [20]. Яскраве історичне забарвлення носить цикл змістовних публікацій «Християнство в Китаї» [21].

У 1863 р. “Херсонские епархиальные ведомости” мали біля 1000 передплатників [22]. Редакція прагнула до розширення кола читачів і робила спроби зробити газету цікавою не тільки для духовенства, але і для всіх верств населення епархії. В оголошенні про видання на 1862 р. редакція заявила, що надалі матеріали “Ведомостей” будуть розраховані також і “на світських передплатників навіть іноепархіальних”. І все ж передплатники з світських осіб залишалися рідкістю. З цього приводу в статті “П’ятдесятиріччя “Херсонских епархиальных ведомостей”, опублікованої до ювілею видання, була висловлена цілком обґрунтована думка про “байдуже до зневажливості відношення нашого світського суспільства до всього того, що стосується потреб і інтересів церкви і духовенства” [23]. Однак позначене в програмі своє головне призначення “Херсонские епархиальные ведомости” повністю виконували. У них широко публікувалися матеріали з історії епархії, відомості про будівництво на її території храмів, монастирів, знайшли відображення насущні соціальні питання.

Таким чином, “Херсонские епархиальные ведомости”, засновані разом з іншими “Епархиальними ведомостями” Російської імперії як офіційний орган російської православної церкви, вже в перший період видання разом з офіційною церковною інформацією друкували матеріали з комплексу найважливіших суспільних проблем, що робить їх цінним джерелом вивчення історії православної церкви і соціально-політичного життя Росії епохи скасування кріпацтва.

Джерела та література

1. Чечет С. Деякі аспекти діяльності православної церкви у суспільно-політичному житті Півдня України у II половині XIX ст. // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту. – Історія. – Бердянськ, 2000. – С. 191-198.

2. Чиркова О. Православна церква в Україні в кінці XVIII-XIX ст. (На матеріалах "Киевских епархиальных ведомостей" и "Черниговских епархиальных ведомостей"): Дис. канд. іст. наук. – К., 1998.
3. Шугальова І. "Епархіальні відомості" про реформи адміністративного устрою православної церкви в Україні (60-70 рр. XIX ст.) // Південний архів. Історичні науки. – Херсон, 2002. – С. 67-71.
4. Херсонские епархиальные ведомости. – 1909. – № 1. – С. 1-2.
5. РГИА. – Ф. 797. – Оп. 24. – Отд. 1, ст. 2. – Д. 144. – Л. 3-4.
6. Херсонские епархиальные ведомости. – 1860. – № 1. – С. 3-4.
7. Херсонские епархиальные ведомости. – 1860. – № 1. – С. 10-11. – № 7. – С. 495-497. – № 9. – С. 553-565.
8. Херсонские епархиальные ведомости. – 1862. – № 7. – С. 465.
9. Херсонские епархиальные ведомости. – 1862. – № 7. – С. 465.
10. Херсонские епархиальные ведомости. – 1863. – № 10. – С. 83-95. – № 16. – С. 385-392, 393-406. – 1864. – № 4. – С. 191-192.
11. Херсонские епархиальные ведомости. – 1864. – № 4. – 15 февраля. – С.192
12. Екатеринославские губернские ведомости. – 1865. – 27 февраля.
13. Екатеринославские губернские ведомости. – 1865. – 17 апреля.
14. РГИА. – Ф. 773. – Оп. 1. – Д. 233. – Л. 2.
15. Херсонские епархиальные ведомости. – 1860. – № 5. – С. 57-65.
16. Херсонские епархиальные ведомости. – 1863. – № 10. – С. 125-127.
17. Херсонские епархиальные ведомости. – 1864. – № 7. – С. 336-347.
18. Херсонские епархиальные ведомости. – 1860. – № 4. – С. 181.
19. Херсонские епархиальные ведомости. – 1860. – № 12. – С. 837.
20. Херсонские епархиальные ведомости. – 1864. – № 4. – С. 192.
21. Херсонские епархиальные ведомости. – 1865. – № 8. – С. 344-361; – № 9. – С. 12-21; – № 11. – С. 90-102; – № 13. – С. 169-177; – № 14. – С. 231-246.
22. РГИА. – Ф. 1281. – Оп. 6 (1864). – Д. 46. – Л. 29.
23. Херсонские епархиальные ведомости. – 1909. – № 1. – С. 5.

SUMMARY

In that article the author searches the importance of the "Khersonskie jeparcialnye vedomosti" newspaper in the early period of its edition as a historical source for the history of the Orthodox church and the Russian empire social-political problems (early half of 1860-ies).